

НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНИ

•

ІНСТИТУТ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

**ПАМ'ЯТКИ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
XVII—XVIII СТ.**

**Серія
«Актові документи і грамоти»**

КИЇВ 2017

**АКТИ
ПОЛТАВСЬКОГО
ПОЛКОВОГО СУДУ
1683–1750**

Збірник актових документів

КНИГА ДРУГА

**Підготувала до видання
Л. А. МОСКАЛЕНКО**

УДК 811.161.2:81'0 Серію засновано 1961 року
ББК 81-03
А 43

А 43 Акти Полтавського полкового суду 1683—1750 / Відп. ред. Г. В. Воронич. К.: КММ, 2017. – 568 с. – (Серія «Актові документи і грамоти»).

ISBN 978-966-1673-33-4

«Акти Полтавського полкового суду» — визначна пам'ятка офіційно-ділового й розмовно-побутового (за сучасною класифікацією) стилів української мови останньої чверті XVII — першої половини XVIII ст., значення якої для вивчення історії української мови й історії України важко перебільшити.

Судові документи (атестації, вироки, декрети, записи, заруки, листи, справи, справки, реєстрики, окремі приватні акти), які представлено в цьому виданні, охоплюють життя Полтави й навколишніх сіл майже за 67 років: від 1683 до 1750. Книга — 260 рукописних аркушів — містить неocenенні лінгвістичні й історичні матеріали, що репрезентують мову й історію охопленого актами судових справ регіону.

До текстів «Актив Полтавського полкового суду» додано вступну статтю, покажчики (іменний, географічний і юридично-правових документів), що містять повну паспортизацію та принагідні коментарі, словник малозрозумілих слів, фотоілюстрації, зміст. Текст пам'ятки супроводжують посторінкові коментарі.

Для мовознавців, істориків, юристів, етнографів, психологів, а також усіх небайдужих до історії українського народу та його мови.

Відповідальний редактор
кандидат філологічних наук Г. В. Воронич

Рецензенти:
доктор філологічних наук *В. Ю. Франчук*
доктор філологічних наук *Л. П. Гнатюк*

*Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту української мови 09.12.2014 (протокол № 9)*

© Москаленко Л. А., підготовка до видання, метаграфування, вступна стаття, покажчики, 2017

© Воронич Г. В., відповідальне редагування, 2017

© Москаленко Л. А., Тарасов І. І., комп'ютерна верстка, 2017

ISBN 978-966-1673-33-4 © ТОВ «КММ», дизайн, 2017

«АКТИ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ» — ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

«Акти Полтавського полкового суду» (далі — «Акти») — одна з чотирьох книг Полтавського міського уряду, так звана «Чорна книга», у якій зібрано переважно акти (протоколи) розгляду кримінальних справ. Матеріали «Актів» охоплюють життя Полтави й навколишніх сіл за 67 років — від 1683 р. до 1750 р.¹

Значення видання пам'ятки, що засвідчила різнорівневі явища української мови, для вивчення її історії важко перебільшити. Зберігають актуальність слова автора «Нарисів народного життя в Малоросії в другій половині XVII ст.» О. І. Левицького: «Навряд чи знайдуться інші судові акти, які так яскраво й повно відбивають у собі життя народне, як саме акти малоросійські. Це пояснюється двома причинами: а) суд у Малоросії в другій половині XVII ст. був народним, отже всестановим і цілком вільним від мертвошущого формалізму, і б) юридична практика ще не встигла виробити тих мертвошущих канцелярських форм, завдяки яким найяскравіші прояви життя, пройшовши через протокол, наполовину знеособлюються, тому протоколи малоросійських судів, писані народною мовою, відрізняються життєвістю»². Важливими є й твердження сучасних мовознавців про необхідність видання пам'яток як єдиного джерела формування уявлень про живу народну мову минулих часів, яка дійшла до нас лише в писемному вигляді.

Велике значення має видання «Актів» і для дослідження історії України, оскільки свідчення пам'яток такого типу настільки вагомі, що без них історична наука ніколи не зможе розв'язати багатьох найважливіших питань минулого життя³.

До «Чорної книги» увійшли документи, писані в значущий період історії України — час гетьманування Івана Самойловича (1672—1687 рр.), Івана Мазепи (1687—1709), Івана Скоропадського (1708—1722), Данила Апостола (1727—1734) й Пилипа Орлика (1710—1742), а також час підписання «Вічного миру», який навпіл розділив Україну, закріпивши за Московією Київ і підпорядкувавши їй Запорозжя (1686); кримських (1687, 1689) і азовських (1695—1696) походів; Запорозької Січі та заселення й освоєння Запорозьких Вольностей (друга половина XVI — кінець XVIII ст.); повстання під проводом Семена Палія (1702—1704 рр.) та Північної війни зі Швецією (1700—1721 рр.) і Полтавської битви (27 червня (8 липня) 1709 р.); постійних спроб вибороти українську державність і наступу Російської імперії на українську автономію, зокрема видання царських указів 1720—1722 рр. про реорганізацію Генеральної військової канцелярії, внаслідок чого вона

¹ «Акти (протоколи) Полтавського полкового суду» (Ч. 2) з архіву О. М. Лазаревського зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського під шифром І-55257.

² Левицький О. Очерки народной жизни въ Малороссіи во второй половинѣ XVII ст. — К., 1902. — С. 6—7.

³ Левицький О. История учреждения Киевского центрального архива: Чтения в об-ве Нестора Летописца. — К., 1903. — Кн. 17. — Вып. 3. — С. 37.

втратила фінансові й судові права й вийшла з підпорядкування гетьмана, а також про заміну української мови в адміністративних і судових установах російською.

Під час Визвольної війни 1648—1654 рр. на досвіді установ Запорозької Січі сформувався новий адміністративний апарат, що замінив польсько-шляхетське й литовське управління. За гетьманування Івана Самойловича (1672—1687 рр.) утвердилася адміністративно-територіальна структура Лівобережної України. Усю її територію було поділено на 10 полків: Київський, Чернігівський, Стародубський, Ніжинський, Переяславський, Гадяцький, Прилуцький, Полтавський, Лубенський і Миргородський. Полки мали від 7 до 20 сотень із центрами в містах і містечках. Чисельність полків і сотень, як і територія, яку вони займали, була різною. На чолі кожного полку стояв полковник — виборна (або призначувана гетьманом, пізніше — царем) особа, яка у своєму полку відала всіма військовими, цивільними й судовими справами. Управляла полком очолювана полковником військова старшина: обозний, суддя, писар, хорунжий, два осавули, а також канцеляристи. За зразком полкового діяло й сотенне управління. У селах керували курінні отамани. Міщани для управління й суду мали магістрати й ратуші. Полтава (як і Київ, Ніжин, Переяслав, Стародуб, Чернігів, Новгород-Сіверський, Почеп, Погар, Глухів, Короп, Мена й Остер) належала до магістратських міст, які отримали Магдебурзьке право (право самоуправління). Ратушні міста мали міське управління, але не користувалися Магдебурзьким правом і більше залежали від старшинської адміністрації.

У текстах досліджуваної пам'ятки закономірно знайшли повномасштабне відображення як прикмети тогочасного громадського й приватного життя українців, так і особливості їхньої мови.

Переважає кількість актів, які увійшли до цієї книги, записано в Полтавській ратуші (в Полтаві): *писанъ в ратушу Подтавском¹; пысанъ в Подтавскоѣ ратѣшы; записано в Подтавѣ*, однак є й акти, записані поза межами Полтавської ратуші чи Полтави: *записано в Новом Саѣдѣжаровѣ; в Ивоѣчницѣх, в домѣ братерском; писано в Решеѣтиловѣцѣ, в домѣ ѣнна Калѣника Марковичѣ*.

Фіксацію справ найчастіше здійснювали полкові писарі, які, посідаючи важливе місце серед полкової старшини, вели діловодство полку, керували полковою канцелярією. Окремі писарі Полтавського полку або згадуються на сторінках досліджуваної пам'ятки (Іван Черняк — 1692 р., Олександр Чуйкевич — 1694 р., 1699 р.), або подали відомості про себе в кінці записаних ними актів (Василь Понорський — 1699 р., Григорій Богаєвський — 1723 р., 1728 р., Андрій Руновський — 1731 р., 1740 р., Василь Тимофійєв — 1734 р., Давид Петрович — 1740 р.). Частина актів записали міські писарі, які також або згадуються на сторінках пам'ятки (Григорій Маркович (Григорій Марченко) — 1690 р., Григорій Стефанович — 1691 р.), або подали відомості про себе в кінці записаних ними актів (Петро Іванович — 1684 р., Павло Іванович Мокієвський — 1690 р., Роман Лозинський — 1692—1701 рр., 1708 р., Стефан Нерода — 1705 р.). Окремі справи записали інші члени Полтавського суду чи учасники судового процесу, які заслуговували на довіру, зокрема суддя

¹ Підкресленням позначено виносні літери.

Полтавського полку Петро Буцький (1690 р.) та ігумен Свято-Воздвиженського Полтавського монастиря Лазар Бузиєвич (Бузкевич) (1690 р.).

«Акти» містять 180 справ. Кількісний розподіл їх за роками нерівномірний. За період із 1683 р. по 1700 р., тобто за вісімнадцять років, до книги увійшло сто п'ятдесят три акти (1683 — 3, 1684 — 23, 1685, 1686 — по 1, 1687 — 2, 1688, 1689 — по 14, 1690 — 24, 1691 — 11, 1692 — 3, 1693 — 4, 1694 — 6, 1695 — 2, 1696 — 4, 1697 — 6, 1698 — 11, 1699 — 12, 1700 — 12); за період із 1701 р. по 1750 р., тобто за п'ятдесят років — двадцять шість актів (1701 — 2, 1702 — 3, 1704 — 1, 1705 — 4, 1706 — 2, 1712, 1723, 1725, 1726, 1728, 1731 — по 1, 1734 — 2, 1740 — 5, 1750 — 1). Одна справа не датована¹.

Матеріали «Актив» достовірно передають події тогочасного суспільного життя, окремі прикмети побуту українців, особливості їхнього менталітету, який виразно виявляється в конфліктних ситуаціях, що є об'єктами судових розглядів.

Скрупульозно — «слово в слово» — писарі скопіювали в досліджувану книгу різні за змістом і призначенням оригінальні документи:

1) **справи** про крадіжки грошей, збіжжя, домашніх тварин, одягу та взуття, господарського й хатнього начиння, продуктів харчування, різноманітного краму тощо, а також про розбійні напади, переховування краденого, псування (знищення) чужої власності, розпусту, убивства, скалічення, звалтування, побиття, образи, приниження людської гідності, погрози й наклепи;

2) **листи** із повідомленнями про різноманітні підсудні вчинки (чужолозство, крадіжки, вбивства, пошкодження чужого майна);

3) **декрети** про викрадення худоби, привласнення чужих ґрунтів, вбивства, вирок для винних;

4) **справи і справки** про повернення украдених грошей, вбивства, крадіжки та скалічення;

5) **записи** про купівлю / продаж маєтностей, викрадення бджіл;

6) **атестації** з місця вчинення чи попереднього розслідування злочинів і правопорушень щодо повернення боргів, залагодження спірних питань, мирових угод, крадіжок, псування майна, особливостей характеру й поведінки злочинців;

7) **цидулки** про додаткові обставини злочинів, особливості отриманих свідчень;

8) **реєстрики** майна (худоби, господарських будівель, ґрунтів), яке перебуває в приватній власності;

9) **квитанції (квитації)** про повернення й отримання украдених грошей;

10) **інквізиції** про результати допитів свідків або злочинців.

Окрім цих документів, до «Чорної книги» для засвідчення їхньої оригінальності вписано приватні акти:

1) **купчі записи** (про продаж орних земель, сінокосів, озер, лісків, хуторів, садків, степів);

¹ Це книга судових записів, або «Чорна книга», що містить 166 справ на 263 аркушах (після 1700 р. 21 справа на 10 останніх аркушах), див.: Панащенко В. В. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.: На матеріалах Лівобережної України. — Київ : Наукова думка, 1974. — С. 57.

- 2) **заруки** про незавдання шкоди, невчинення сварок у майбутньому;
- 3) **поєднання (згоди)** 'примирення' і їхні умови;
- 4) **відомості (свідомості)** про різні підсудні дії.

Тексти приватних актів часто містять інформацію про мету фіксації (*про пам'ять*) і про спосіб фіксації (*писаніє*), а також стверджують реальність здійснених дій, зокрема повернення боргів, украдених грошей, украдених або тимчасово вилучених речей (одягу, зброї, худоби); покарання за злочин; продажу / купівлі; вбивства, розбою, завдання шкоди, а також достовірність матеріалів слідства (доведення факту злочину, боргових гарантій, права володіння спадком тощо).

Оскільки основні палеографічні особливості досліджуваної пам'ятки проаналізувала В. В. Панащенко¹, розглянемо тільки ті, які лишилися поза увагою дослідниці. Палеографічні (зовнішні) ознаки пам'ятки не вирізняють її серед пам'яток аналогічного періоду. Пам'ятка має формат 203 x 310 мм, оправлена. Оправа — картон, обтягнений тканиною темно-коричневого кольору. Товщина книги з обкладинкою — 50 мм, без обкладинки — 42 мм. На корінці обкладинки витиснено: «Протоколи Полтавського полкового суду XVII в.». Текст пам'ятки написано на папері спеціального виготовлення, художні прикраси відсутні. Папір багатьох аркушів пам'ятки має водяні знаки. Їх є три види: 1) силуети чоловіка й жінки, що стоять обличчям одне до одного (див., наприклад, аркуші [7]², [11], [15], [19], [20], [23], [25], [27], [31], [40], [42], [44], [46], [92], [250], [251], [252], [256], [257], [258]); 2) зображення лаврового вінка чи герба (див., зокрема, аркуші [54], [57], [65], [66], [67]); 3) силует оленя (див., наприклад, аркуші [83], [85], [89]). Книга має всього 260 аркушів; аркуш [163] пошкоджений: верхній і нижній зовнішні краї відсутні, зовнішнє поле також частково відсутнє³. Тексти «Актів», як і більшості пам'яток другої половини XVII — першої половини XVIII ст., написані спеціальним чорнилом (атраментом) за допомогою гусячого пера.

Скоропис пам'ятки належить до третього періоду його розвитку (кінець XVI — перша половина XVIII ст.). На рівні графіки спостерігаємо значну графемну варіативність. Кількість графем для позначення літер неоднакова: вона коливається від 28 (літера *д*) до однієї (літери *ν*, *і*). Використано великі й малі літери. Функції великих літер відрізняються від їхніх сучасних функцій: в «Актах» їх застосовано переважно для виокремлення певних частин тексту справи — назв судових документів або їхніх частин, а також імен і прізвищ писарів.

Книга має чотири наскрізні нумерації. Пагінація більшості аркушів переважно складається з чотирьох позицій — однієї буквенної і трьох цифрових (зрідка — тільки цифрових), майже п'ята частина аркушів — з п'яти (однієї

¹ Панащенко В. В. Знач. праця. — С. 47—65.

² У квадратних дужках подаємо номери аркушів за останньою пагінацією, яку використано нами й у тексті пам'ятки. Для полегшення ідентифікації відповідних аркушів збережено буквену й цифрову пагінацію повністю подаємо в посторінкових виносках тільки в тексті пам'ятки.

³ За «Вірчим аркушем» від 31.03.1999 р., нумерація книги починається від 13 аркуша, відсутні аркуші — 1—12, незаповнені — 263, 264, 266—271, 275; край 175 аркуша пошкоджений, пам'ятка має всього 263 аркуші (275 – 12 = 263); за «Вірчим аркушем» від 23.02.2010 р., в одиниці зберігання пронумеровано 261 аркуш; є пошкоджені аркуші: край 164 аркуша надірвано від середини до центру, 259 — надірвано знизу справа, 261 — майже відірвано по згину. При останній нумерації пам'ятки стався збій: пропущено номер аркуша 164. Після номера аркуша 163 йде номер 165. Отже, пам'ятка має 260 аркушів.

буквеної і чотирьох цифрових), зрідка — всіх цифрових; окремі аркуші мають від однієї до трьох позицій (перший аркуш «Актив», наприклад, має у правому верхньому куті одну буквену і три цифрових пагінації: $\overline{\text{ої}}$ [19], 1, 13, 20). Буквена пагінація, що, безперечно, була первісною, здійснювалася кириличними й латинськими літерами, за якими було закріплене певне числове значення, цифрова — арабськими цифрами.

Буквена пагінація пам'ятки починається номером $\overline{\text{а}}$ [1] ([5]) на п'ятому аркуші й досить послідовно продовжується до номера $\overline{\text{скз}}$ [227.] ([239]), однак перші чотири аркуші мають номери $\overline{\text{ої}}$ [19]— $\overline{\text{кв}}$ [22] ([1]—[4])¹. Оскільки серед номерів буквеної пагінації, яка починається на п'ятому аркуші, ці номери аркушів ($\overline{\text{ої}}$ — $\overline{\text{кв}}$) повторено, можна припустити, що була ще одна копія судових актів і дві копії тих самих справ, які зберігалися в різних місцях, пізніше було помилково зшито в одну книгу². Отже, буквена пагінація, що починається номером $\overline{\text{а}}$ [1] ([5]), продовжується без жодного пропуску до номера $\overline{\text{ос}}$ [76] ([80]); далі буквена пагінація присутня на аркушах: $\overline{\text{ої}}$ [77] ([82]), $\overline{\text{ої}}$ [78] ([83]); $\overline{\text{оє}}$ [79]— $\overline{\text{пє}}$ [89] ([85]—[95]); $\overline{\text{ч}}$ [90]— $\overline{\text{ркд}}$ [124] ([99]—[133]); $\overline{\text{ркє}}$ [129] ([138]); $\overline{\text{рла}}$ [131]— $\overline{\text{рнг}}$ [153] ([140]—[162]); $\overline{\text{рнд}}$ [154]— $\overline{\text{рїг}}$ [163] ([165]—[174]); $\overline{\text{рї[є]}}$ [16[5]]— $\overline{\text{рї[з]}}$ [16[7]] ([176]—[178]); $\overline{\text{рї[є]}}$ [169]— $\overline{\text{ска}}$ [221] ([180]—[232]); $\overline{\text{скв}}$ [222]— $\overline{\text{скз}}$ [227] ([234]—[239]). Таким чином, буквена пагінація закінчується літерною комбінацією $\overline{\text{скз}}$ [227] ([239]). На поодиноких аркушах ([134]—[137], [139], [175], [179]) буквена пагінація відсутня, очевидно, через те, що була відрізана при оправлянні книги. Окремі аркуші ([81], [84], [163], [233]) при буквеній пагінації пропущено. Після аркуша під номером $\overline{\text{пє}}$ [89] ([95]) стався збій нумерації: на аркуші [96] правлену буквену нумерацію можна трактувати і як $\overline{\text{ч}}$ [90], і як $\overline{\text{чи}}$ [98], і як $\overline{\text{пї}}$ [88], аркуш [97] має номер $\overline{\text{чє}}$ [99], хоч далі є аркуш із таким самим номером, аркуш [98] має номер $\overline{\text{пє}}$ [89], проте такий номер уже був.

Перша цифрова пагінація починається цифрою 20 ([1]) і закінчується цифрою 274 ([258]). При цій нумерації також були збої: після аркуша під номером 177 ([158]) наступний аркуш пронумеровано тією самою цифрою 177 ([159]); після аркуша під номером 187 ([171]) наступний аркуш має номер 189 ([172]). Отже, номер 188 пропущено. Окремі аркуші з різних причин не було пронумеровано: [163], очевидно, не був підшитий, [208], напевно, був пропущений при нумерації. Велику кількість номерів цієї пагінації закреслено.

Друга цифрова пагінація починається цифрою 13 ([1]) і закінчується цифрою 274 ([261]). Після аркуша під номером 175 ([163]) стався збій у нумерації. Замість цифри 176, яка мала бути номером наступного аркуша ([165]), поставлено цифру 178. Отже, номери аркушів 176, 177 або пропущено, або аркуші із цими номерами потрапили до інших книг актів Полтавського суду. Окремі номери цієї пагінації закреслено.

¹ Усередині круглих дужок у квадратних дужках подаємо номери аркушів за останньою пагінацією.

² Так, справа про крадіжку сіна в Кузьми Воскобойника, якою починається аналізована пам'ятка, зафіксована в цій книзі двічі на аркушах, що мають різну буквену й цифрову пагінацію (аркуш 1. 13. 20 $\overline{\text{ої}}$ [19] ([1]) і аркуш [119 131, 138. $\overline{\text{рі}}$ [110] зв.] ([119 зв.]), однак ту саму дату фіксації — 02.03.1691. Тексти дещо різняться, хоча й написані тим самим почерком.

Останню цифрову пагінацію здійснено після 2005 року. Вона починається цифрою 5 ([5]) на п'ятому аркуші, продовжуючи цифрову пагінацію, що починалася на першому аркуші цифрою 1 ([1]) і закінчувалася на четвертому аркуші цифрою 4 ([4]). Аркуші послідовно пронумеровано до номера 163, далі в нумерації стався збій: замість цифри 164, яка мала бути номером наступного аркуша, поставлено цифру 165. Отже, номер аркуша 164 пропущено. Закінчується ця нумерація цифрою 261.

Аркуші пам'ятки мають також дві ненаскрізні нумерації. Перша з них починається цифрою 177 ([175]) і продовжується цифрами 230—250 ([186]—[206]); 260—288 ([207]—[235]), 290—292 ([236]—[238]). Отже, номери 251—259, 289 пропущено. Номер 292 повторено на аркуші [239]. Друга — це нумерація, яка, очевидно, продовжує буквену, що закінчилася номером *с̄кз* [227] ([240]): номери 228—230 ([240]—[242]); 231—234 (чи 233—236, оскільки останні їхні цифри правлені); 235, 237 (чи 238), 238 (чи 239); 240—243 ([250]—[253]); 245—249 ([254]—[258]). Отже, номер 244 при цій нумерації пропущено.

Останні аркуші пам'ятки мають по кілька номерів: аркуш [259] — 319, 342, 346, аркуш [260] — 320, 343, 347, аркуш [261] — 321, 344, 348. Окремі аркуші, крім розглянутих пагінацій, мають ще додаткові номери: аркуш [240] — 230, аркуш [241] — 231.

Текст є не на всіх аркушах пам'ятки: трапляються незаповнені аркуші, незаповнені сторінки, частково незаповнені сторінки — на дві третіх, три четвертих, одну другу, одну третю, одну четверту чи одну п'яту частину сторінки. Інколи сторінки починаються з незаповненої на одну четверту частину сторінки зверху. Очевидно, зрідка писарі лишали аркуш, сторінку чи частину сторінки незаповненими, щоб дописати справу, і частина аркуша чи сторінки або залишалася незаповненою, якщо місця було лишено забагато, або була заповнена текстом, написаним із мінімальними міжрядковими інтервалами, щільно, дрібними літерами. Пізніше дописаний текст (основна частина справи, її назва, дата) іноді вирізняється відтінком чорнила, розміром літер, щільністю написання літер або величиною міжрядкових інтервалів. Інколи такий текст відмежовано від раніше написаного вертикальними чи горизонтальними лініями, зрідка — поєднанням вертикальних і горизонтальних ліній. На початку сторінки міг бути тільки один рядок, три рядки, а наступну справу записували на новому аркуші. Є сторінки, на яких написано лише по кілька букв. Незаповнені частини сторінок переважно відділені від тексту або прямою лінією, або специфічною лінією, що нагадує стрілу, спрямовану гострим кінцем до зовнішнього поля сторінки, або стилізованим зображенням писарського пера чи вензеля, який нагадує латинську літеру Z. Назви багатьох справ відкреслені прямими горизонтальними лініями. Після тексту більшості справ також накреслено пряму горизонтальну лінію. У кінці сторінок досить часто трапляються кустоди¹. На окремих сторінках унизу справа накреслено спіралеподібні вензелі².

Текст пам'ятки за ступенем легкості / складності або можливості читання можна поділити на: 1) текст, який легко чи складно, але надійно (тотожно) можна прочитати; 2) прихований текст (замазаний чорнилом, закреслений, замазаний чорнилом і закреслений, перекритий текстом, що проступає з іншого боку сторінки), який можна прочитати гіпотетично; 3) відсутній текст

¹ Винесені під нижній рядок останні слова чи склади.

² Особливості тексту «Актів» прокоментовано в постсторінкових примітках.

ψса 'пса' (в останньому писар, використавши грецьку літеру ψ, що передає два звуки — [пс], помилково написав ще й кириличну літеру с. Має бути: ψа).

Більшість літер могли бути виносними. Частотність винесення різних літер неоднакова: й (5387 фіксацій), л (4122), м (3993), с (3021), н (2994), т (2771), р (2408), д (2337), х (1976), в (1555), жє (526), к (496), ч (422), ш (294), з (186), г (128), ц (127), б (123), є (74), з (35), п (22), ε (14), ı̇ 'й', 'ї', ю (по 7), о, ц (по 6), а (5), и (3), ъ, з, я (по 2); ъ, ı̇ 'ї', ь (по 1). У пам'ятці використано також виносні двочленні буквосполучення (лігатури): го (1198 фіксацій), ст (1004), мь (189), нь (50), лъ (49), мь (42), ми (40), ти (21), вь (16), кь (11), шь (10), ла, ли, но, хь (по 5); жє (4); та, ть (по 3); ва, ве, во, дь, лк, ма, мы, рт, рд, ци, сь (по 2); бы, вс, дь, ле, ло, лъ, мо, на, нд, не, нї, нт, нь, нъ, пь, му, те, то, тна, ха, хо, чи, сь, ши (по 1). Іноді трапляються також тричленні: сти (5), ниє, стє, тна, том, тра (по 1) і чотиричленні виносні буквосполучення — рева (1). Виносними найчастіше є літери, що знаходяться в середині чи в кінці слова. Дуже рідко виносними є початкові літери й буквосполучення (усі лексеми з такими виносними належать до власних назв): зо Млинов, по Свинковкѣ, на Ткачеви, Тїмкових.

Явища живої української мови своєрідно відбиває графіка пам'ятки. Це виявляється в послідовності використання певних літер у її тексті. Саме ця послідовність у використанні тих чи інших літер у тій чи іншій писемній пам'ятці, як зазначала А. М. Матвієнко, «є серйозною підставою для певних здогадів, що з них і створюється бодай наближене уявлення про справжній стан української мови»¹ того чи іншого часового відтинку. Змішування кирилических, латинських і грецьких літер (а також буквосполучень) відображає різноманітні процеси, що відбувалися в українській мові та її графічній системі, і дозволяє простежити тенденції їхнього розвитку, зокрема шляхи і способи засвоєння іншомовних запозичень, формування графіки української мови, її спрямованість на якнайточніше відтворення того чи іншого звука. Інколи змішування літер могло свідчити і про рівень освіти писарів, які, опанувавши графічні системи української й іноземних мов, при позначанні того самого звука могли паралельно послуговуватися різними за походженням графемами: з — s — z — ż '[з]', напр.: злодѣи — злодѣи — злодѣи; зимани — на зиманого; злочинци — злочинца — злочиньца.

Змішування на письмі літер, які використовувалися для передавання тих самих (чи різних?) голосних або приголосних звуків у певних позиціях, проливає світло на велику кількість явищ живого діалектного мовлення охопленого пам'яткою регіону.

Змішування літер о — у, безперечно, передає «укання», тобто наближення у вимові ненаголошеного [о] до [у]: субѣ — собѣ 'собі', Дѣгтяренѣко — Догтяренѣко 'Дьогтяренко', хоружуго — хоружого 'хорунжого'. Однак при написанні у на місці наголошеного [о] можемо гіпотетично говорити про вияв звуженої вимови цього звука — [ô]: Зѣрченку — Зорченку, Педѣрченку — Педорченку; жунка — з жонкою.

Змішування е — и, очевидно, репрезентує зближення в ненаголошеній позиції [е] та [и]: седѣли — сидѣли; чирвонїи — червонїи.

¹ Матвієнко А. М. Передмова // Волинські грамоти XVI ст. / Упоряд. В. Б. Задорожний, А. М. Матвієнко. — К., 1995. — С. 8.

Змішування *e* — *o* свідчить, зокрема, про те, що перехід [e] в [o] після шиплячих і [й] фіксується непослідовно. Спостерігаємо неоднакову дистрибуцію [e] та [o] в цій позиції. Одні форми засвідчують збереження після шиплячих та [й] колишнього [e], інші — його перехід в [o]: *ввечор* — *ввечер*, *вчорашнього* — *вчєрашнєго*, *чого* — *чєго*, *шостакъ* — *шєстєро*, *пиона* — *пиєничной*, *з мѣжемъ* — *мѣжови*, *жона* — *жєна*, *єдно* — *одно*, *однакъ* — *єднакъ*, *єдна* — *одна*. Очевидно, змішування літер *e* та *o* в текстах пам'ятки відбиває закономірні особливості тогочасного українського діалектного мовлення, а також деякі іншомовні впливи на нього, зокрема польський.

Змішування *a* — *o* репрезентує непослідовну реалізацію [o] перед складом із наголошеним [a]: *коралевого* — *каралевого*, *на горячом* — *на гарячом*, *допомогад* — *помагавъ*, *богатише* — *багацкиѣ*.

Змішування графем *ы* — *и*, які передавали етимологічні [ы] та [и], що злилися в українському [и], потребує ґрунтовного вивчення в кожній позиції й у різних звукових комбінаціях для визначення наявності чи відсутності системності в їхньому використанні (*и* має 37939 фіксацій, *ы* — 3713: *взявши* — *узѣявши*, *теды* — *теди*).

Змішування *ф* — *ѳ* — *п* — *х* — *хв* засвідчує поєднання писемних традицій і живомовних тенденцій у реалізації фрикативного [ф]: *Федор* — *Ѳеодоръ* — *Педор* — *Хведор*; *Хомою* — *Ѳома*.

Змішування *g* — *кг* — *к* — *г* свідчить про намагання писарів відтворити особливості проривного [г], для передавання якого в кириличній абетці не було спеціальної літери: *ицстиговала* — *ицстикгаторы*, *кгрѣнтѣ* — *грѣнтѣ* — *крѣнтѣ*, *кгиндіаковѣ* — *киндіаѣ*, *швакгра* — *швагерѣ*. Змішування *к* — *кг* демонструє й асимілятивні процеси, що відбуваються в живому мовленні, зокрема регресивну асиміляцію за дзвінкістю [к] > [г]: *якъбы* — *іакъбы* ([ягби]). Особливості цього звука та його графічної реалізації в питомих і запозичених лексемах потребують окремого дослідження.

Змішування *з* — *с*, *ж* — *ш* є наслідком оглушення дзвінких приголосних перед глухими (*з твоєю* — *с твоєю*, *близких* — *блиских*, *на бгомерзком* — *бгомерском*, *небожка* — *небошка*) чи одзвінчення глухих у середині слова перед дзвінкими (*просбѣ* — *прозбою*, *на прозбы*), а також, можливо, гіперичну відсутність оглушення навіть перед наступними глухими приголосними: *зпѣхльхъ* — *спѣхлоѣ*, *зплодила* — *сплодила*.

Деякі зафіксовані в пам'ятці словоформи через свій графічний вигляд, можливо, передають первісне звучання лексеми. Так, словоформа *на приспѣ* 'на призьбу' (лексеми *приспа* 'призьба' утворено від дієслова *приспати*) демонструє відсутність регресивно-прогресивних дисимілятивних змін, які закріплені в сучасній графічній формі цієї лексеми — *призьба*.

Риси живої української мови на рівні фонетики виявляються:

1) в абсолютному переважанні повноголосних форм *оро*, *оло*, *ере*, *еле* над неповноголосними *ро*, *ра*, *ло*, *ла*, *ер*, *ре* (рефлекси *tort, *tolt, *tert, *telt), напр.: *ворог*, *сторона*, *золотых*, *середѣ*, *беремѣнна* 'вагітна' (одиничні фіксації — *сромотниѣ* 'сороміцький', *злотий* 'злотий' (грошова одиниця); *золотий*, *в тернѣ* 'в терен', *срєд* 'серед', *прєдѣ*, *прєдо* 'перед', *прєзь* 'через', *прєжилѣ* 'пережив', *вражє* 'вороже', *гласѣ* 'голос' — слід, очевидно, розглядати як вплив церковнослов'янської чи польської мов);

2) у функціонуванні монофтонгів [о] (графічно — *o, ѿ*), [у] (графічно — *ѹ, у, ю*), [и] (графічно — *и, ы*) на місці етимологічного [о] в новозакритих складах у сильній позиції: *конь* ‘кінь’, *ложкѹ* ‘ліжку’, *мой* ‘мій’, *потомь*, *потим*, *потымь*, *тодко* ‘стілки’, *тилко*, *тыдко* ‘тільки’ (*тылько* і *потым* можна ідентифікувати як полонізми); *жонькі* ‘жінки’; *у, ю* на місці етимологічного [о] в наголошеній позиції (*жѹнѹка* ‘жінка’, *пѹстѹ* ‘посту’, *вѹсѹмь* ‘вісім’, *кѹшкѹ* ‘кішку’, *нѹжѹ*, *ножѹ* ‘ніж’, *мѹй* ‘мій’) можуть свідчити про намагання писарів передати особливості тогочасної дифтонгічної вимови цього звука;

3) у функціонуванні монофтонгів [у] (графічно — *ѹ, у*), [о] (графічно — *o*), [е] (графічно — *e, ѣ*), [і] (графічно — *ѣ*) на місці етимологічного [е] в новозакритих складах під наголосом: *шестеро*, *семеро*, *в пѣчь*, *к пѣчѣ*, *сѣмь*, *принѣс*;

4) у функціонуванні монофтонга [і] на місці етимологічного [е] (графічно — *ѣ, и*, що заступає *ѣ*) як у наголошеній, так і в ненаголошеній позиції: *снѣгомь*, *надь сѣнѣми*, *ѹ сѣни*, *в лѣсѣ*, *в ѣго жѹ лѣскѹ*, *в пасѣцѣ*, *в пасицѣ*, *врѣзѹючи*;

5) у поширеності протези [в] (*Вонѹтона*, *з вокна*), а також гіперизмів, які з'являються на цьому фоні: *Ѣробѣца* — *Воробѣца*;

6) у відсутності чергування [с] — [ш] у дієслівних формах: *поприносю* ‘поприношу’.

Лексичні особливості пам'ятки зумовлені її належністю (за сучасною класифікацією) до юридичного підстилю офіційно-ділового стилю української мови, який і тоді вимагав виключної точності й послідовності у викладі фактів, документальності, об'єктивності оцінок, а також граничної чіткості, емоційно-експресивної нейтральності висловів; широкого використання професійної термінології, канцеляризмів; уживання усталених словесних формул, спеціальних синтаксичних конструкцій; певної одноманітності, стандарту структури тексту. Писарі й канцеляристи, прагнучи дотримуватися відповідних вимог при оформленні документів, використовували як термінологію, що формувалася в тогочасній українській писемній мові, так і термінологію русько-литовських актів, яка містила значну кількість латино-польських вкраплень. Однак, скрупульозно відтворюючи й усні свідчення учасників судових процесів, писарі мимоволі руйнували умовності офіційно-ділової мови, насичуючи її великою кількістю живомовних елементів. Завдяки цьому в судових актах засвідчено лексеми на позначення людей за різними ознаками, предметів живої й неживої природи, а також артефактів. Це дозволяє:

1. Відтворити повномасштабну картину життя тогочасної Полтавщини через назви, що належать до різних лексико-семантичних груп, зокрема: 1) назви людей за: а) професією, посадою: *судя*, *хоружий*, *атаман*, *осавулець*, *медник*, *овчарь*, *свинарь*, *коваль*, *шинькарь*; б) родом занять: *нербочие*, *прибыш*, *злодѣй*; в) становою чи майновою належністю: *пани мещани*, *посполитие люде*, *господар*, *тяглие*, *челядник*; г) просторовою суміжністю: *сусѣда*, *подсусѣдок*; г) спорідненістю чи свояцтвом: *попада*, *зять*, *до швакгра*; д) національністю: *арменинъ*, *москаль*, *циганъ*; е) фізичним або фізіо-

логічним станом: *хорий, небожжица*¹; 2) назви майнової власності: *кзрунтъ, ставидло, худоба*; 3) назви будівель і їхніх частин: *домъ, домувка, комора, пѣч, свѣтлиця, хата*; 4) назви хатнього начиння: *ложникъ, подушка*; 5) загальні й конкретні назви домашніх тварин: *бидло, худоба, пцода, вол, корова, шкана, конь, овечка, лошак, бычокъ*; 6) назви занять: *раки ловили волоком, пчолы выдрал*; 7) загальні й конкретні назви одягу та його елементів: *убраня, курта, плахта, сорочка, сѣрмяга, кожухъ, жупанъ, кобеняк, пояс*; 8) назви головних уборів: *шапка, намѣтка*; 9) назви взуття: *чоботи*; 10) назви прикрас: *нѣрстьнѣва два золотих, лаңцушокъ*; 11) назви продуктів, страв і напоїв: *мука, свижина, риба, могорич, пиво, горѣлка вареная з медом*; 12) назви рослин: *жито, орѣхи, просо*; 13) назви знрядь праці, їхніх частин, різних пристосувань: *їстик, лопата, сокира*; 14) назви транспортних засобів, реманенту: *возъ, подвода, хомут*; 15) назви грошових одиниць: *гроши, злотий, таляр, пять золотих копѣюкъ, золотий чех, осмакъ*; 16) назви зброї та аксесуарів: *шабля под сѣрбромъ, ножни на сафянѣ под сѣрбром*; 17) назви часових одиниць: *дня шѣстого, два мѣсяци, презъ пять лѣтъ, пятым разомъ, на сихъ днях, пред Покровою Прстой Бци, четвертой недѣли, в лѣтѣхъ шѣсти*; 18) назви одиниць міри: *меду кгарниц, меду глекъ, кухву, сажонъ, копицу, в пятидесяти копахъ, полукопокъ, по подмѣха, по клуньку, мѣхъ*; 19) ненормативна лексика, а також загальноновживана лексика, яку ситуативно використано як лайку: *псяя борода, нецнота, злодѣй*; 20) імена та прізвищеві назви, які перебували в процесі становлення²: *Агафия = Захаріха, Алексѣй Матѣвевич = Алексѣй Матѣенко, Параска Гаврилиха = Параска Кручиха*; 21) географічні назви: *Будица = Великі Будица, Кгужули (Кгуджули, Кужули), Соколий байрак*.

2. Простежити контакти з представниками інших народів через зафіксовані іншомовні запозичення, зокрема: 1) полонізми: *забойца* (пл. *zabójca*) ‘вбивця’; *квалт* (пл. *gwalt*) ‘гвалт’, ‘згвалтування’; *малжеңский* (пл. *małżeński*) ‘подружній’; *нецнота* (пл. *niecnota*) ‘негідник, негідниця’, ‘нероба’, ‘безчесний’; *совито* (пл. *sowite*) ‘особливо, окремо’; *цнотливо* (пл. *spotliwie*) ‘доброчесно’; 2) латинізми: *акт* (лт. *actus*) ‘документ’; *антецессор* (лт. *antecessor*) ‘попередник’; *армата* (лт. *armata*) ‘гармата’, ‘артилерія’; *атѣстація* (лт. *attestatio*) ‘свідчення, підтвердження’, ‘відгук’, ‘характеристика’; *целія* (лт. *cella*) ‘келія’; *квестія* (лт. *questio*) ‘допит’, *квѣтація* (лт. *quintantia*) ‘письмове підтвердження’; 3) германізми: *війт* (н. *Voight*) ‘керівник місцевого (міського або сільського) управління чи самоврядування в

¹ Див.: Москаленко Л. А. Ідентифікація осіб жіночої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683—1740 рр.) // Мовознавство. — 2009. — № 6; вона ж. Ідентифікаційні формули на позначення осіб в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683—1740) // У силовому полі мови. Інні Петрівні Чепізі. — К., 2011; вона ж. Ідентифікація осіб чоловічої статі в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683—1740 рр.) // Мовознавство. — 2011. — № 3; вона ж. Назви осіб за родом діяльності в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683—1740 рр.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби: 3б. наук. статей. — К., 2012. — Вип. 21; вона ж. Ідентифікатори осіб в українському судочинстві: На матеріалі «Актив (протоколів) Полтавського полкового суду» (1683—1740 рр.) // Там само. — К., 2013. — Вип. 22; вона ж. Полкова старшина в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683—1750 рр.) // Там само. — К., 2014. — Вип. 23.

² Москаленко Л. А. Прізвищеві назви в Актових книгах Полтавського полкового суду (1683—1740 рр.) // Там само. — К., 2009. — Вип. 18; вона ж. Словотвір українських прізвищевих назв в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» 1683—1740 рр. // Там само. — К., 2010. — Вип. 19.

В «Актах» зафіксовано форми найвищого ступеня порівняння прикметників, утворені від форм вищого ступеня за допомогою префікса **най-** (*найныжшиий, найповоднѣйшиѣ, найменшиий*), однак трапляються також форми найвищого ступеня, що утворені від звичайної форми прикметника шляхом додавання префікса **най-** (*найнижшиє слуги*). Широко представлено присвійні прикметники із суфіксом **-ск-** ‘-ськ-’): *тестевский* ‘тестів’, напр.: *а мед, що мѣю в себѣ, мой власный и тестевский*.

Оскільки числа в тексті досліджуваної пам’ятки записували переважно словами (зрідка — арабськими цифрами¹), є можливість детально дослідити й числівникову систему, яка існувала в охопленому пам’яткою регіоні. В «Актах» засвідчено власне кількісні числівники в різних відмінкових формах і різному графічному й структурному оформленні на позначення: 1) одиниць: *одний, еденъ, една, едно, два, двѣ, три, чотири, чтири, пят, шестъ, осмъ, осмъ*; 2) десятків: *десят, двадцат, тридцат, сорокъ, пятдѣсьт, осмъдѣсят*; 3) десятків з одиницями: *одинадцят, тринадцат, чотирнадцат, поддѣсатанадцет* ‘п’ятнадцять’. До числівників на позначення чисел другого десятка належить також неозначено-кількісний числівник *кидканадцят*. Поряд із нормативними із сучасного погляду назвами чисел другого й наступних десятків з одиницями (*двадцят пят*) часто трапляються форми, у яких назви десятків поєднані з назвами одиниць (від однієї до дев’яти) єднальним сполучником *и* (*и*): *двадцят и двѣ, тридцат и пят, сорокъ и трое*; 4) сотень: *шестсотъ*. Зрідка зустрічаються відмінкові форми, у яких обидві частини складного числівника відмінюються, напр.: *в пятидѣсяти копах* (м. в.).

Серед числівників зафіксовано також збірні числівники, що мають давню форму середнього роду (*двоя, двои, двоѣ*), а також утворені від кількісних числівників за допомогою суфікса **-ер(о)**: *четверо, пятеро, шестеро, десятеро, шестеронадцатеро, двадцатеро, тридцатеро и четверо*. Пам’ятка засвідчує також дробові квантитативи з елементом **пол-** (**пов-**): *подтора, подтори, повпяти, подтораства*.

Порядкові числівники, утворені від назв одиниць, десятків, сотень і тисяч, переважно не відрізняються від сучасних українських літературних або діалектних форм: *перъша, друга, второй, третей, четвертий, шестого, сѣмого, осмого, дванадцатый (вторийнадцет), чотирнадцатого* (в ... *чотиринадцятотом* (м. в.), *двадцят третего, двадцят сѣмого, сѣмъдѣсят третого, на сто двадцят девятом, тысяча шестсот осемдѣсят четвертого*. Однак трапляються й паралельні форми, у яких змінює флексію лише перша частина складного числівника, напр.: *четвертогонадцят, пятийнадцет, осмийнадцат, девятогонадцат* (р. в.), *в третонадцят* (м. в.).

Пам’ятка засвідчує існування специфічних позначень кількості, які утворені сполученням займенника *сам* із числівником чи словом на позначення кількості: *самотрѣт, самочвартъ*. Імовірно, що *сам* називає одну особу, а кількісний числівник або слово на позначення кількості — загальну кількість осіб (разом із цією особою), які виконували певну дію: *ти самочвартъ с прибышами в купца Краснокутцкогo орѣхи з вoза викрали-сте* (тобто особа, названа займенником *ти*, була четвертою в групі осіб); *Супрунь, Мануйловъ овчар, самотрѣт викрал комору Наумову* (тобто *Супрунь* був третім у групі злодіїв).

¹ Останнього дослідника палеографічних особливостей В. В. Панашенко не помітила (Панашенко В. В. Знач. праця. — С. 62).

При вираженні приблизної кількості числівник займає постпозицію щодо іменника, який називає об'єкт кількісного вимірювання. І в пост-, і в препозиції щодо іменника перед числівником часто є прийменники *зо, зъ, с*: *взяли в него... грушь вѣдєрь зо двѣ, вкрадено с подтора стога*. Для позначення кількості використано також іменники *пара, чверть*: *пара волов, бочки чверть*. Числівник *єдин* часто використовується зі значенням 'цей', а числівник *другий* — зі значенням 'той', 'інший': *Тєды пань сотникъ єднѣх за Днѣпром, а другѣх на водѣ половил*.

Живомовні форми надзвичайно продуктивно представлені й у дієслівній системі пам'ятки. У формах інфінітива переважає суфікс **-ти** (*кричати, взяти, втѣкати*), суфікс **-ть** має одиничні фіксації: *признать*. Частка **-ся** в дієслівних формах частіше стоїть у постпозиції, препозитивна позиція трапляється рідко: *гдє бы ся тоє стало; ся трафило*. У пам'ятці часто вживаються форми минулого часу дієслів (з колишнього перфекта) із залишками колишнього дієслова *быти* в теперішньому часі: *вийшол-ємъ, пошол-ємъ, велѣли-смо вписат, пили же смо там и могорич*. Частотними в пам'ятці є також дієслова давноминулого часу: *ходив був, пошили бѣли*. Досить часто трапляються форми, що називають багатократно повторювані в минулому дії: *кѣчовѣвали, ношовавѣ, вожовавѣ, сижѣвав*.

В «Актах» нерідко використано активні дієприкметники теперішнього часу (*бєсѣдуючий, жалуючая, знаючийся, зостаючая, мєшкаючий, найдуючихся, подпиваючий, опѣваючий, тулючогося, полковникуючий, но-чуючий, частуючий, розумѣючий, спадаючий, даючое*), право на функціонування в літературній мові заперечують окремі українські граматики. Пасивних дієприкметників зафіксовано значно менше: *рєчєних, заплачона, засланім, подоїзреннимъ*.

У пам'ятці часто трапляються дієприслівники недоконаного виду, утворені за допомогою суфікса **-учи** (*тягнѣчи, пєчѣчи, идѣчи, плачѣчи*), і дієприслівники доконаного виду, утворені за допомогою суфікса **-вши** (*выслужавши, предложивши, позачинявши, скончивши, ставши*). Дієприслівники в «Актах» рідко виступають як одиничні, частіше вони формують дієприслівникові звороти (*бѣгучи с току, говориц, не могѣчи догнати, вѣрочалисѣ назад*). Дієприслівники доконаного виду часто використовуються з постфіксом **-ся**: *збавившися, схилившися, постановившися*.

У пам'ятці засвідчено предикативи на **-но** (*вѣтрушено, обвинєно, привєдєно, не знайдєно, вкрадєно, огляжєно, ловлєно*) і **-то** (*взято, збыто, вибито, розбито, добуто*).

Прислівники «Актів» мають переважно кінцевий формант **-є** (*доброволнє, жалосливє, кидкокротнє, марнє, плачливє, правдивє, смєртєднє, сполнє, явнє, яснє, немилостивє, непоєднокротнє, свояволнє, покорнє, цнотливє*), формант **-о** трапляється рідко (*тыранѣско, волно, нечасто, тайно, заєдно*); ще рідше — прислівники з формантом **-ѣ** (*кгорѣ 'вгору'; покѣпѣ 'разом'; втройзѣ 'утрєх'; вѣсвѣтѣ 'насвітанку', навопслѣ 'після', 'пізніше', а також прислівники з формантом **-и** (*пѣши 'пішки')*) та прислівники способу дії, утворені за допомогою префікса **по-** та суфікса **-у** (*по-приятєдскѣ*). Зафіксовано двокомпонентні прислівникові форми: *тепєрь тєды, потом тєди*. Трапляються діалектні форми прислівників: *тута 'тут'*. Зафіксовані в досліджуваній пам'ятці прислівники допоможуть мовознавцям простежити фор-*

мування прислівникової системи української мови, зокрема й прислівників, похідних від прийменникових конструкцій¹.

Синтаксичні особливості пам'ятки найвиразніше виявляються в синтаксичних функціях і семантиці прийменникових і безприйменникових конструкцій², наприклад:

1) конструкції з прийменниками *для* (*задля*) + р. в. мають значення: а) мети: *для памяти ест записано; велѣлъ за собою ити задля ульєвъ*; б) причини: *ледве слово промовит задля болєсти великой*;

2) конструкції з прийменниками *межи* (*промеж*) + ор. в. — значення: а) місця розташування, перебування: *позналь есмо межи Лєсковими овцами свою овечку; той улий межи его пчолами не ест; промеж своими пчолами тих двоя пчол не становид*; б) місця виконання дії: *перевезлися... межи Переволочною и Гурлом*; в) обмеження суб'єктів дії: *межи собою перемовилис*;

3) конструкції з прийменником *над* (*надъ, надо*) + зн. в. — значення способу дії (дія здійснюється всупереч): *мєшканци подтавские над заказъ ясневелможного добродѣя, его милости пана гетмана, и надъ розказанъе наше пошли були потаємно до Сѣчи*;

4) конструкції з прийменником *над* (*надъ, надо*) + ор. в. — значення: а) суб'єкта дії, суб'єкта, на користь якого бажано виконати дію: *просид над собою змилованья*; б) значення місця дії ('зверху', 'над'): *надо мною ставъ зъ рогатиною; видячи смєртъ ('смертельну загрозу') над собою*;

5) конструкції з прийменником *о* (*о*) + зн. в. — значення об'єкта дії: *пана упрошаем о науку; знаєт же Процик и о брату*;

б) конструкції з прийменником *о* (*о*) ('про', 'при, біля', 'у') + м. в. — значення: а) об'єктно-означальне: *справа... о покрадєнью; справа... о проступствѣ; куплеңе кгрунту... лежачого о мѣстѣ Подтавѣ*; б) об'єктно-обставинне: *на ярмарку тутєйшом о Воздвиженіи Чєстнаго Крста Гїдня; о пуцаню Спасовом, якъ панъ мой поехалъ; рокъ то будєт о Стой Покровѣ*; в) об'єктно-означально-обставинне: *куплеңе кгрунту... лежачого о мѣстѣ Подтавѣ*;

7) конструкції з прийменником *по* + р. в. — значення: а) об'єктне, розподільно-кількісне: *не було будиє нѣчого: тылко по подмѣха яблукъ, овса по клуньку; мѣли-смо по кодку овечатъ; взято за выну выщописанъную оѣд можнѣйших по пари волов, оѣд инъших по коню, а оѣд других по єдному волу*; б) об'єктно-обставинне (мета): *ходид потаємно до Сѣчи по рыбу; приѣхавши по просо; послали мя по пиво*;

8) конструкції з прийменником *по* ('після', 'згідно з') + м. в. — різноманітні обставинно-об'єктні значення: *По всѣхъ тєды тых доводах... смєртєднє казали-смо були зкарати; По квєстии вынайшли-смо декрєтъ; По... мовѣ нашої одийшол; зѣбродєнь Іванъ по сповѣды мѣєт на горлє скаранъ быти зятємъ иши (час (об'єкт відліку часу) і причина); по указу добродѣйском скаравши; я мѣ тые обручѣ по розказанью его понєсла-м кѣ дому; по розказаню господарском мусѣла-м терпѣти (причина, об'єкт причини); ходид по*

¹ Москаленко Л. А. Адвербіалізація прийменникових конструкцій в «Актах (протоколах) Полтавського полкового суду» (1683—1740 рр.) // Нові дослідження пам'яток козацької доби: Зб. наук. статей. — К., 2011. — Вип. 20. — Ч. II.

² Москаленко Л. А. Прийменникові конструкції в Актових книгах Полтавського міського суду 2 пол. XVII — поч. XVIII ст. (в + Р. в.) // Там само. — К., 2007. — Вип. 16; вона ж. Прийменникові конструкції в Актових книгах Полтавського полкового суду 2 пол. XVII — поч. XVIII ст. (в + З. в.) // Там само. — К., 2008. — Вип. 17.

погребу; по рѣкахъ, в лѣсахъ... людей мордюючи (місце, об'єкт дії); усилownie по своєї воли мѣючи; по звичаю своєму упоравши овечки (спосіб дії);

9) конструкції з прийменником *про* + зн. в. — обставинно-об'єктне значення (*про пам'ят вельли-смо записати*) (мета, об'єкт мети).

Подані приклади свідчать, що значна кількість прийменникових конструкцій успадкована сучасною українською мовою та її говорами, однак семантика деяких із них змінилася.

У системі прийменникових конструкцій дуже розвинена синонімія: *которого у вязеньє давши — поданъ до вязеня — к вязеню зєставає*. Часто спостерігаємо й фонетичну варіативність прийменників: *из — зъ — з, ик — ко*.

Синтаксис пам'ятки мав би стати предметом окремого дослідження. Значимо лише, що в пам'ятці зафіксовано як прості, так і прості ускладнені (однорідними, вставними, вставленими структурами) та складні синтаксичні конструкції. Однорідні члени речення (найчастіше підмети й додатки) закономірно ускладнюють синтаксичні конструкції пам'ятки: це перелік посадових осіб, які розглядають справу, перелік свідків, злочинців, різних недобрих учинків, речових доказів тощо: *Ѹ Пилипасіа — скатертї трї, сьвої полотна ѿ кожѣхъ ѳдинъ габачь*. Часто трапляються дієприкметникові (*Таковыє проступцѣ, яко ѿниє злодѣе, каранья годныє, мают сужєны бути*) та дієприслівникові звороти (*Выслухавши скаргѣ речєнной служєбницы Ивановой Боговой, содомчика оного вельли до вязенья дати, отложивши тую справу на давший часє*). Надзвичайно поширені відокремлені прикладки: *Прєд насъ, Петра Буцкого, судѣ подку Подтавского; Ивана Красногєрєча, атамана городового; Процика Дмитровича, бурмистра*.

У пам'ятці досить часто зустрічаємо конструкції з прямою мовою, напр.: *тут Лукянъ, жадного вывода не даючи, такъ вырєк: «А що, пнове, тайно мѣ то тие двои пчод в жито внѣсь, и нѣкто о том не вѣдалъ, бо южъ и житомъ были заросли, ажъ ихъ знайшод Павло Андрущєнко вѣ своемъ житѣ»*. Особливо виразно риси народної мови виявляються у відтворюваних писарями діалогах, які переповідають учасники судового процесу: *«Добри вечор». — Одказано емѣ: «Здоровъ». — А ѳнь питаєт: «Чи дома Павло?»*. — *Одказано: «Немашь»; Которыѣ, запитавши мене: «Чи дома твої Іванъ?»* — *Іа ѳтказала: «Немащ в домѣ, а хто до мене на ночь приїде, той ѿ переночєє»*.

У досліджуваній пам'ятці зафіксовано всі види зв'язку між частинами складних синтаксичних конструкцій: сполучниковий (сурядний і підрядний) і безсполучниковий, а також їхні різноманітні комбінації. Серед конструкцій, частини яких поєднані підрядним зв'язком, поширені складнопідрядні з підрядними з'ясувальними: *Тєды питали-смо того Миска, овѣчара, яким бы способомъ выкрали комору тыѣ выщрєченныє овчари вѣ Наума Вѣдерка и чи видѣлъ онъ тоє своима ѳчима*; з підрядними означальними: *Справа Івана Затури з товаришами єго, которыє побыли жєну Василєву Гончарєнкову у Павлєнкахъ тиранско, ѳд якого бою ѳна, небожка, другое недѣли смертєдне доконала живота свого*; з підрядними обставинними: *Коли би хто злодєя прилично в себе ховал албо вѣдомост ѳ немѣ мѣв, тогди таковий кождий... всю шкоду повинєн платити (умови); Поки м я с твоєю сєстрою не зналася,*

не чинила-мъ тоєї злости (часу); Люде Лесковому овчареви бувци пригонили, жебы пасъ в одной ватазѣ (мети).

Стилістичні особливості досліджуваної пам'ятки не вирізняють її серед аналогічних пам'яток цього періоду. Як свідчать розвідки В. В. Панашенко, у XVII ст. писарі й канцеляристи користувалися під час складання текстів ділових документів термінологією, притаманною тогочасній українській писемній мові. Наявні в ній давні традиції сягали русько-литовської актової мови з латино-польськими елементами. У всіх староукраїнських писемних пам'ятках уживалися стандартні звороти і штампи, які надавали цим документам специфічного канцелярсько-ділового забарвлення. У багатьох документах помітне поступове звільнення української писемної мови від латино-польських конструкцій і зміцнення її народнорозмовної основи¹. Визначальною рисою «Актив», як і будь-яких ділових документів, є кліше-штампи, що починають і закінчують документ, і кліше-штампи в текстовій його частині.

Композиційно структура актів досліджуваної пам'ятки майже однорідна. Справа найчастіше має такі компоненти, як:

1) вступна частина, що містить: а) локативно-агентивну ідентифікацію учасників справи, її тематичне окреслення: *Справа Петрова, зятя Дмитрового, иващковского, о пополненю виетеченства з Тетяною Павловною, кумою его*; б) темпоральну локалізацію справи: *Року ҃ахпї [1688], мѣсяця мая, ҃а [21] дѣня*; в) локативно-агентивну ідентифікацію членів суду: *Пред нас Петра Буцого, судѣ подку Подтавского, Ивана Красногерица, атамана городового*;

2) основна частина, у якій викладено суть справи та її розгляд: *Ставши очевисмо пред насъ, Иванъ Пушкарѣнко, атаманъ, с товариствомъ его, житєдми иващковскими, подали намъ атєстацию, в такомъ способѣ написанную*;

3) фінальна частина, яка містить: а) відомості про вирок і покарання: *Мы тєды, вислухавши всѣхъ тыхъ доводов, а на скарги Василєви, вынайшли-смо Пилипаску вынѣною быти якъ явную злодѣйку, приказуєм декретом нашим, абы, Василя упросивши, нагородила ему шкоду и всѣ выклади, на чом бы шкодовад, при заплаченю выни пѣну*; б) локативно-темпоральні відомості про судовий документ: *Справу сию велѣли-смо в книги мѣские подтавские вписати, що єсть вписано року и дѣня вишьположеного*.

Однак живомовні елементи є невід'ємною ознакою стилю пам'ятки. Це, зокрема, емоційно насичені звертання (*злий сїне, собако нечїстїа, враже нечїстїй*), експресивна лексика (*нехай одна псѣ жона, а не мїнѣ*), фразеологія (*Доведєте ви мене лиха тими грошмы; И мовить Костина на атамана Гавриша, же «я, Гавришѣ, конєчне мѣл-єм тобѣ смєрть заподѣ[я]ти, и мѣв животь твой пороти и кишѣки твой мотати*)).

Використані в «Актах» розділові знаки — крапка (зверху, посередині та внизу рядка), двокрапка (горизонтальна й вертикальна), трикрапка, чотирикрапка (у вигляді точок у кутах ромба чи квадрата) — не вирізняють пам'ятку

¹ Панашенко В. В. Знач. праця. — С. 27.

серед інших пам'яток цього періоду. Їхні типи і значення мали б стати предметом окремого дослідження.

Більшість помилок, які зробили писарі, мають переважно машинальну природу: пропущено або недописано в слові літери (*зацни[хъ]*¹; [*м*]ногих, *викинѣ[ѣ]*); пропущено в реченнях слова (*и менѣ [просила]*); повторено букви, слова чи склади (*двадцяттєро, такъ такъ; Алєѣандрєндрєнкова*); написано зайві літери (*Тютюнникъ*); замість потрібної літери помилково написано іншу літеру (*пєз 'без'*)².

Справи в підготовленій до видання пам'ятці подано в тому ж порядку, у якому вони містяться в книзі. У квадратних дужках перед кожною справою проставлено її номер, а після нього — дату слухання і назву.

До тексту «Актів» додано Вступну статтю, Показчик іменний, Показчик географічний (із повною паспортизацією та принагідними коментарями), Показчик юридично-правових документів, Словник малозрозумілих слів, Зміст. Текст пам'ятки супроводжують посторінкові коментарі.

Мова «Актів», яка закономірно відображає взаємозв'язок і взаємодію двох зрізів української мови — часового (1683—1750 рр.) і просторового (переважно Полтава й навколишні містечка та села, що адміністративно належали до Полтавського полку) — в різностильових виявах (від офіційно-ділового до розмовно-побутового), є надійним джерелом дослідження історії української мови й історії українського народу. Підготовлена до видання пам'ятка³ має особливе значення для дослідження процесу зближення книжного й народнорозмовного різновидів української мови. Її тексти містять достовірний матеріал для з'ясування особливостей історичного розвитку української мови на всіх рівнях. Однак паралельне подання в підготовленому до друку виданні матеріалів «Актів Полтавського полкового суду» (цифрові фотокопії + метаграфований текст), яке стало можливим завдяки розвитку сучасної техніки й поліграфії, значно більше прислужилося б вивченню українського скоропису останньої чверті XVII — середини XVIII ст., що має важливе значення у зв'язку зі зростаючими потребами різнопланових наукових досліджень рукописних документів, а також із необхідністю теоретичних узагальнень у вивченні розвитку українського письма; позбавило б упорядника від коментування палеографічних особливостей пам'ятки. На жаль, нам поки що не вдалося реалізувати такий проект, тому пам'ятка традиційно побачить світ у вигляді транслітерованої копії.

¹ У цьому фрагменті у квадратних дужках подаємо відновлені нами букви і слова, які писар недописав.

² Помилки в тексті пам'ятки прокоментовано в посторінкових виносках.

³ Підготовку до друку здійснено за правилами видання пам'яток подібного типу. Див.: *Пецак М., Русанівський В.* Правила видання пам'яток української мови. — К., 1961. — 84 с.; *Німчук В. В.* Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. — К., 1995. — 34 с.

ЗМІСТ

«АКТИ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ» — ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	5
УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ	23
СКОРОЧЕННЯ В ТЕКСТІ ПАМ'ЯТКИ	23
ТЕКСТИ АКТИВ	25
[№ 1 (1)] [02.03.1691] [Справа про крадіжку Гаврилом Сидоренком сина в Кузьми Воскобойника]	25
[№ 2] [07.09.1683] [Справа про чужолозтво Василя Собка]	27
[№ 3] [23.09.1683] [Запис про придбання Павлом Семеновичем ґрунту в Стефана Дорошевича]	29
[№ 4] [22.01.1684] [Справа про чужолозтво Дмитра з його челядницею]	30
[№ 5] [18.01.1684] [Справа про вирізання Леском Різником чужих овець]	31
[№ 6] [02.03.1684] [Справка про крадіжку пасинком Грицька Сметани проса]	32
[№ 7] [25.11.1684] [Справа про крадіжку Семеном Тищенком соломи в Крищихи]	33
[№ 8] [01.05.1684] [Запис про покарання Тимоша Іващенко за крадіжку чужих бджіл]	33
[№ 9] [20.07.1684] [Справа про спаш Логвином проса в Павла Пряшенка]	33
[№ 10] [26.11.1683] [Справа про чужолозтво Семена Гончаренка з Вовдотією Сідановною]	34
[№ 11] [18.06.1684; 14.07.1684] [Справа про чужолозтво Івана Бога (Божка) з Марією Луциковною]	35
[№ 12] [08.07.1684] [Справа про побиття Іваном Затурою і Захарком Литвиненком Анни, дружини Василя Гончаренка]	37
[№ 13] [31.07.1684] [Лист про крадіжку Паском Баландою чобіт у Якіма й соки- ри в Петра]	39
[№ 14] [14.08.1684; 19.08.1684] [Справа про вбивство Василем Кузьмичем Кори- тянським Лук'яна]	40
[№ 15] [17.09.1684; 21.09.1684] [Лист про покарання Грицька Буйвола за кра- діжку проса в Павла Колесника]	42
[№ 16] [17.09.1684] [Справа про покарання Лисувчихи за завдання шкоди чаклу- ванням Корнію Яловидженкові]	43
[№ 17] [дату не зазначено] [Запис про покарання Федора за крадіжку проса в Кирика Бабиченка]	44
[№ 18] [10.10.1684] [Запис про покарання Трохима Рядники за коней, добутих розбоєм у Січі його братом Іваном]	44
[№ 19] [06.10.1684] [Справа про вбивство жителями Нижніх Млинів Якова, сина Івана Попелюха]	44
[№ 20] [06.09.1684; 19.09.1684] [Справа про пограбування вівчарями — Іваном, Супруном і Яковом — комори Наума Відерка]	48
[№ 21] [15.09.1684] [Справа про хулу Іциком християнської віри та спробу звалтування ним Трохимової дружини]	49
[№ 22] [20.10.1684] [Свідчення Василя про передержування Олексієм крадених грошей]	50
[№ 23] [1684] [Лист про самовільні походи на Січ керебердянських мешканців: Луцика, Стефана Корзуна, Стефана Северина, Грицька, Павла Пошелюженка та Івана Науменка]	50

[№ 24] [1684] [Лист про самовільні походи на Січ Івана Щербини, Юрка Бута, Трохима Дігтяра і Василя]	51
[№ 25] [06.11.1684] [Лист про самовільні походи на польську службу козака Мисеври]	52
[№ 26] [27.10.1684] [Справа про злодійські вчинки Костини та його нащадків]	53
[№ 27] [14.10.1684] [Лист про зловлення на чужолозстві Ігната Мешенка з Панасихою]	54
[№ 28] [08.03.1685] [Лист про вирубування Костоєм Різником лісу Стефана Бонецького]	55
[№ 29] [05.05.1686] [Справа про побиття волоцюгами Семена]	56
[№ 30] [19.07.1687; 01.12.1687] [Справа про крадіжку Кириком майна Василя Бута в будинку Стефана Дорошевича]	56
[№ 31] [07.12.1687] [Справа про звалтування Пазки Костювни Семеном Шапочником]	60
[№ 32] [08.01.1688] [Справа про вбивство мешканцями села Комарівка Демка]	62
[№ 33] [28.01.1688] [Справа про наклеп Андрушка Чигира на Івана Тарасенка]	64
[№ 34] [18.02.1688] [Справа про вбивство Тарасом Бунчученком його дружини] ...	65
[№ 35] [09.04.1688; 25.04.1688] [Справа про крадіжку Грицьком Гуком майна Захарія і його дружини Агафії]	66
[№ 36] [18.?.1688] [Справа про чужолозство Педора Панченка з Гапкою Панасихою]	68
[№ 37] [21.05.1688] [Справа про чужолозство Петра з Тетяною Павлівною, його кумою]	69
[№ 38] [06.08.1688; 21.08.1688] [Справа про передержування Ониськом грошей, украдених Марією]	71
[№ 39] [25.08.1688] [Справа про крадіжки, розбій і чужолозство волоцюги Процика Стадниченка]	74
[№ 40] [02.08.1688; 14.08.1688] [Запис про крадіжку Лук'яном Носаченком бджіл Якова Мазура]	77
[№ 41] [03.09.1688] [Справа про вбивство Ничипором, Яковом Шабатурою і Павлом матері Матвія]	79
[№ 42] [15.09.1688] [Справа про крадіжку Пилипаскою заліза Василя Івановича]	80
[№ 43 (1)] [10.12.1688] [Справа про викрадення Іваном Коломийченком і Костоєм Киктенком вола в Ілляша Ганченка, прядива в Якова Мазуренка, конопель у Івана Дробишенка, вола в отця Івана]	81
[№ 44] [17.07.1688] [Справа про вбивство Андрусем, сином М'якенького, Григора, сина Федора Вороняньського]	83
[№ 43 (2)] [10.12.1688] [Справа про крадіжку Грицьком Коломийцем і його синами сина в Андрія Довгополого, горілки в чумаків, бджіл у братчиків івончинських і корови в Кобзаря тахтаулівського]	84
[№ 45] [15.12.1688] [Справа про чужолозство Кіндрата з Гапкою]	84
[№ 46] [26.02.1689] [Справа про крадіжку Гринцем Пелешенком рихви в Леонтія Черняка]	86
[№ 47] [25.04.1689] [Справа про крадіжку Паньком ягнят у Шрамка та передержування їх Петром Кутовенком і Йосипом Хведченком]	87
[№ 48] [03.05.1689] [Справа про вбивство Василем Палагутенком і Мартином Дубиненком Степана Мильника]	88
[№ 49] [11.05.1689] [Справа про викрадення Мишком Калгином грошей у Оферка Івановича]	90
[№ 50] [08.06.1689] [Справа про звинувачення Дмитрихою Євдокії Яцихи в чужолозстві]	91

[№ 51] [05.07.1689] [Справа про крадіжку служницею Каскою різних речей у пана Леонтія Черняка]	95
[№ 52] [31.07.1689] [Справа про звинувачення Павлом Жуком Кузьми Воскобойниченка у злочинстві]	98
[№ 53] [28.07.1689] [Справа про крадіжки й розбій різних волоцюг]	99
[№ 54] [04.09.1689] [Справа про крадіжку Захаркою Орлом вулика в Лукаша Максименка]	102
[№ 55] [25.10.1689] [Справа про завдання безчестя та приниження Стефаном Сироватченком Мар'ї Климисі]	106
[№ 56] [29.10.1689; 02.11.1689] [Справа про крадіжки Максимом Балюком у Семена, про борги Максима Балюка Михайлу Тотчасові та про примирення між Максимом Балюком і Михайлом Тотчасом]	107
[№ 57] [11.11.1690] [Справа про чужолозтво Василя Бута з Тетяною Кумою]	110
[№ 58] [12.11.1689] [Справа про погрози й завдання образ Костиною Гавришу Григорійовичу]	111
[№ 59] [18.11.1689] [Справа про образу й обмову Василем Слинченком Остапа Кгуліянова]	112
[№ 60] [17.12.1689] [Справа про крадіжки дружиною Семеновою Біликовою у Кліма, Семка і Стефана]	114
[№ 61] [11.01.1690] [Справа про викрадення Курилом Педорченком коней у Кліма Манченка]	115
[№ 62] [14.02.1690] [Справа про крадіжку Терешком Ялименком кожухів у Матвія Коляки]	117
[№ 63] [10.02.1690] [Справа про оскарження Дмитром Ничипоренком і Феною Лук'янівною рішення суду в справі про чужолозтво Євдокії з Романом]	119
[№ 64] [13.03.1690] [Справа про викрадення волоцюгами овець у Петра Пугача й Михайла Мисченка]	121
[№ 65] [04.04.1690] [Справа про викрадення Степаном і Андрушком Руденком грошей у Гаврила Яковлевича]	124
[№ 66] [15.05.1690] [Справа про вбивство Хвеськом Яковенком Галактини, сина Кліма Травня]	126
[№ 67] [27.04.1690] [Справа про псування Гапкою Пасчихою одягу Григорія Марченка]	127
[№ 68] [15.05.1690] [Справа про псування Гапкою Пасчихою одягу Андрія, зятя Гришкового]	128
[№ 69 (1)] [16.05.1690] [Справа про вбивство Іваном Торяником Григорія Назаренка]	131
[№ 70] [31.03.1691] [Справа про коморне місце Ничипора Трохименка з Іваном Красноперичем]	131
[№ 69 (2)] [16.05.1690] [Справа про вбивство Іваном Торяником Григорія Назаренка]	132
[№ 71] [29.05.1690] [Справа про завдання Стефаном Мосуром безчестя його батькові та братові]	133
[№ 72] [03.06.1690] [Справа про вкрадення Семеном Бутком грошей в Ігната Бражниченка]	135
[№ 73] [03.06.1690] [Справа про крадіжку Яковом Нориченком бджіл у Матвія Колодія]	137
[№ 74] [06.06.1690; 14.07.1690] [Справа Івана Червоного про неправдиве звинувачення Маляркою й Антонихою його дружини в чаклуванні]	138

[№ 75] [05.07.1690] [Справа про згвалтування Іваном Бражниченком Мартиненком дівки Васки]	139
[№ 76] [23.07.1690] [Справа про крадіжку шинкаркою Яцковою Шолудьковою куртки в Мартина Бражника]	141
[№ 77] [23.04.1690] [Справа про знищення Ониськом Голиченком майна Семена Коваля]	143
[№ 78] [29.08.1690] [Справа про крадіжку Кириком Дмитренком грошей у Василя Башленка]	144
[№ 79] [14.09.1690; 29.09.1690] [Справа про крадіжку Мартином Бражником і його сином Іваном грошей у Івана Дещенка й Совостяна Вовчковича]	146
[№ 80] [03.10.1690] [Справа про згвалтування Іваном, сином Гавриша Саленка, Одарки, дочки Матвієвої]	150
[№ 81] [13.10.1690] [Справа про крадіжку Ониськом Голиченком різних речей у Федора Жученка]	151
[№ 82] [18.10.1690; 20.10.1690; 02.11.1690] [Справа про вбивство Іваном Петренком і Петром, винником, отця Авксентія та послушника Федора]	153
[№ 83] [07.12.1690; 21.12.1690] [Справа про зловлення на грабунку Олексою, сином Ігнагихи Ємчихи, Федора Гриненка]	159
[№ 84] [10.01.1698; 11.01.1698] [Справа про переховування Мар'єю Федорчихою волоцюг і злодіїв]	161
[№ 85] [07.02.1691; 21.02.1691] [Справа про чужолозство Насті, дружини Мартина Цимбалістого, з Григором Винником і народження нею позашлюбної дитини]	164
[№ 86] [08.01.1691; 22.02.1691] [Примирення Гапки Яцихи з Мар'єю Федорчихою (про відшкодування Мар'єю Федорчихою за злочинства її сина, Харка Педорченка, Гапці Яцисі Паламарці)]	169
[№ 87] [12.02.1691] [Справа про крадіжку Сергієм Голиченком пашні різної в Кліма]	170
[№ 88] [23.02.1691] [Справа про чужолозство Хвенни з Грицьком Бондаренком]	172
[№ 1 (2)] [02.03.1691] [Справа про крадіжку Гаврилом Сидоренком сіна в Кузьми Воскобойника]	173
[№ 89] [07.05.1691] [Справа про крадіжку Грицьком Бутом солонини у Феська Грипчича]	174
[№ 90] [15.05.1691] [Справа про спалення Яцьком Леміщенком будинку Івана Кириченка]	175
[№ 43 (3)] [10.12.1688] [Справа про викрадення Іваном Коломийченком і Костою Киктенком вола в Ілляша Ганченка, прядива в Якова Мазуренка, конопель у Івана Дробишенка, вола в отця Івана, сіна в Андрія Довгополого, горілки в чумаків, бджіл у братчиків івончинських і корови в Кобзаря тахтауловського] ...	177
[№ 91] [08.07.1691] [Справа про крадіжку Мотрею Шнурничкою полотна у Стефана Козельського]	179
[№ 92] [28.07.1691; 01.08.1691] [Справа про пограбування Грицьком Кухарем і Павлом комори Яна Грека]	181
[№ 93] [16.12.1691] [Справа про наклеп Івана Задорожного на Феська Щербину]	184
[№ 94] [09.02.1692; 11.02.1692; 16.02.1692] [Справа про вбивство Іоаном Терпилом Семена Проценка]	186
[№ 95] [14.03.1692] [Справа про крадіжку Васьком Безкоровайним і Василем та Проциком Безкоровайненками дров у Данила Кубатки]	193

[№ 96] [20.03.1692] [Справа про вбивство Гаврилом і Юськом Бутченками Василя Крученка]	195
[№ 97] [19.06.1693] [Повідомлення Хвенни Степанихи про побиття невідомим козаком Стефана, її чоловіка]	197
[№ 98] [15.09.1693] [Справа про крадіжку Грицьком Бакуненком бджіл Романа Слинька]	198
[№ 99] [20.09.1693; 02.10.1693] [Справа про чаклування Семенихи Литвинихи і дівки Пруськи проти Якова Брідуненка]	199
[№ 100] [29.01.1694] [Справа про чужолозтво Мартинихи Кривороті з Іваном Трохименком]	204
[№ 101] [02.03.1694] [Справа про скалічення Якимом Кунашенком Михайла Завадушченка, сина Марки Завадувської]	205
[№ 102] [24.07.1693; 26.07.1693] [Справа про чужолозтво Степана Раєцького з Вувдею Дудківною і викрадення ним намиста в Петрашківни]	207
[№ 103] [22.05.1694; 23.05.1694] [Справа про чужолозтво Василя Кибаленка з Педорою Пилипиною]	216
[№ 104] [10.08.1694] [Справа про наклеп Паська Гончаренка на Паська Паліонку про його перелюб із пасербицею]	218
[№ 105] [24.10.1694] [Справа про нічний напад Андрія Ваценка на домівку Лук'яна Максимовича (Войтенка)]	221
[№ 106] [23.05.1699] [Про крадіжку грошей Сенькою Москалем у Трохима Савелева]	225
[№ 107] [23.10.1695; 10.11.1695] [Справа про привласнення Якимом Семидівкою дуба й землі Івана Зеленого]	226
[№ 108] [20.12.1695] [Справа про вирубування Гаврилом Олексіенком і Микитою Бутенком лісу Василя Лукашенка]	229
[№ 109] [14.02.1696] [Справа про викрадення Степаном Ємченком, Іваном Динькою і Семеном Кияницею посагу дочки і майна зятя Степана Снитки зі схованки від бусурманів]	230
[№ 110] [15.05.1696] [Справа про викрадення Гаврилом Олексіенком шапок Ігната Зурченка й Івана Романенка]	234
[№ 111] [05.06.1694] [Справа про крадіжку Калеником Матусенком ячменю Одарки Таранухи]	235
[№ 112] [22.09.1696; 06.10.1696] [Справа про крадіжку Михайлом і Федором Бажаненками кіз]	236
[№ 113] [15.10.1696] [Справа про викрадення Дмитром Паламаренком корів Назара і Федора Наталченків]	238
[№ 114] [01.03.1697] [Справа про вирізання Максимом Кулиниченком овець Івана Мищенка]	239
[№ 115] [16.04.1697; 19.04.1697] [Справа про чужолозтво Параски з Кириком Лещенком]	241
[№ 116] [27.09.1697] [Справа про вбивство Лук'яном Савченком і Семеном Омеляна, сина Грицька Винника]	244
[№ 117] [04.12.1697; 20.12.1697] [Декрет про викрадення Андрушком Дротом майна Андрушечка]	246
[№ 118] [08.12.1697] [Декрет про викрадення Остапом і Гарасимом овець Сидора Стрільченка]	248
[№ 119] [01.05.1698] [Справа про вирубування Василем Куценком дерев Василя Мураховця]	251
[№ 120] [28.07.1698] [Справа про вбивство Кононом Максима Федоренка]	252

[№ 121] [28.07.1698] [Справа про чужолозтво Педори з Семеном Поповичем] ..	253
[№ 122] [05.03.1698] [Декрет про привласнення Василем Шиленком ґрунту отця Іоана] ..	254
[№ 123] [11.10.1698] [Справа про чужолозтво Олексія Яценка з Любкою Павлихою] ..	260
[№ 124] [28.10.1698] [Справа про викрадення Павлом Міхункою та Лавріном грошей і речей із комори Федора Шаравки] ..	264
[№ 125] [27.10.1698] [Справа про повернення Романові Гоярину грошей, які Петро Максименко дав на зберігання Ничипорові Юрченкові й Іванові Безсусіденкові] ..	265
[№ 126] [10.11.1698] [Справа про вбивство Марком Криловським Кіндрата Дмитрока] ..	267
[№ 127] [17.02.1699] [Справа про чужолозтво Данила з Параскою Жаданівною і вбивство ними їхньої новонародженої дитини] ..	269
[№ 128] [12.03.1699] [Справа про викрадення Семеном Педорченком овець Василя] ..	270
[№ 129] [01.05.1699] [Справа про викрадення Стецьком Браїленком і Цюцюпенками бугая Трохима Головченка] ..	272
[№ 130] [21.03.1699] [Справа про вирубування та привласнення Яковом Кутицьким лісу Івана Андрущенка] ..	274
[№ 131] [20.05.1699] [Справа і декрет про вимогу Карпенчихою двохсот золотих від Івана Хрибтика й Олексія Бойченка] ..	275
[№ 132] [07.07.1699] [Справа і декрет про вбивство Михайлом Онущенком і його погоничами Свічкаревого сина, Панаса] ..	278
[№ 133] [28.07.1699] [Справа про крадіжку Якимом грошей Стефана Бутка] ..	280
[№ 134] [28.07.1699] [Справа і декрет про викрадення Трохимом Коляденком продуктів та інших речей у чотирьох господарів] ..	282
[№ 135] [28.09.1699] [Справа про викрадення Патієм бджіл в Олександра Чуйкевича] ..	283
[№ 136] [03.11.1699] [Справа про злочини трьох розбійників] ..	285
[№ 137] [20.09.1699; 19.12.1699] [Про знайдення вкраденої школярської скриньки] ..	288
[№ 138] [15.01.1700] [Про вбивство Юхимом Різником своєї дружини] ..	290
[№ 139] [18.01.1700] [Про вирубування Микитою Тубольченком межового дерева на землі Параски Василихи] ..	291
[№ 140] [26.02.1700] [Справа і декрет про вбивство Гарасимом Цюцюперденком і Олексієм Твердохлібенком Стефана Лесенка] ..	292
[№ 141] [18.02.1700] [Про підстрелення Собакарем Феськового кабана] ..	294
[№ 142] [27.02.1700] [Про вбивство Іваном Жорниченком двох чоловіків] ..	295
[№ 143] [01.03.1700] [Про викрадення бджіл і таємне вирубування Іваном Куцим та Іваном Бучковським лісу Федора Жученка] ..	297
[№ 144] [09.05.1700; 16.05.1700] [Справа про вбивство Тимком Гапки] ..	299
[№ 145] [21.05.1700] [Справа про різні злочини волоцюг, а також про вбивство ними Стецька Сергієнка та побиття Плюйкового пасічника] ..	301
[№ 146] [28.07.1700] [Справа про зґвалтування Кузьмою дівки Оришки, його служниці] ..	305
[№ 147] [10.09.1700] [Справа про вбивство Уляною Динисихою свого чоловіка, Диниса] ..	308
[№ 148] [12.09.1701] [Справа про крадіжку Юською шовку у Фоки Лук'яновича Курчанина] ..	311

[№ 149] [14.09.1701; 19.09.1701] [Справа і декрет про скалічення Данилом Дроб'язкою Федора Сухомлина]	315
[№ 150] [03.11.1704] [Справа і декрет про вбивство Микитою Кропивою і його помічниками Марка, козака двору Івана Іскри]	318
[№ 151] [01.12.1702; 18.12.1702] [Справа про вбивство Омельком Каракаптаном і Михайлом Цилюненком Ганни, дочки Тетяни Шаповалки]	323
[№ 152] [06.03.[1702] [?] [Про крадіжки Івана Винника]	326
[№ 153] [10.03.1705] [Справа і декрет про викрадення Василем Проскурненком різного краму в перекопського купця Михайла]	327
[№ 154] [14.06.1723] [Купчий запис про купівлю Євстафієм Куликом облогів у Матвія та Сидора Деркаченків]	331
[№ 155] [18.03.1684] [Розписка про продаж Омеляном Шаренком ґрунту Прокопові Левенцеві]	332
[№ 156] [02.12.1690; 12.12.1690; 14.12.1690] [Повідомлення про підтоплення ченцями Полтавського монастиря млинів Михайла Нащинського, Левка Мельника та Остапа Житинського і відповідь на нього ченців Полтавського монастиря]	333
[№ 157] [20.12.1706] [Лист про підтоплення ченцями Полтавського монастиря Нижньомлинської греблі]	335
[№ 158] [25.03.1705] [Запис про продаж Малишем Романчею свого ґрунту Іванові Левенцеві]	336
[№ 159] [21.03.1712] [Лист про підтоплення власниками Буланівської греблі Нижньомлинської греблі]	337
[№ 160] [06.09.1725] [Купчий запис про продаж Никифором Грінченком своєї луки Прокопові Левенцеві]	338
[№ 161] [27.09.1728] [Купчий запис про продаж Ігнатом Васильовичем Ковалем своєї левади Іванові Левенцеві]	338
[№ 162] [12.08.1726] [Купчий запис про продаж Василем і Гаврилом Литвиненками власного ставидла Іванам Левенцям]	339
[№ 163] [02.11.1731] [Купчий запис про продаж Марією Андріївною, удовою Івана Левенця, сотника Старих Санжарів, успадкованої від чоловіка частини ставидла Іванові Левенцеві, осавулові Полтавського полку]	340
[№ 164] [15.08.1740] [Купчий запис про продаж Іваном Сінничим поля із сінокосом і озером Іванові Левенцеві]	341
[№ 165] [14.04.1740] [Купчий запис про продаж Василем Циганченком ліска Іванові Левенцеві]	342
[№ 166] [26.06.1740] [Купчий запис про продаж Уляною Семенівною Моспанкою фільварку й саду Іванові Левенцеві]	343
[№ 167] [[?]08.1740] [Купчий запис про продаж Феодосією Іванихою Сидоренковою степу із сінокосною лукою Іванові Левенцеві]	343
[№ 168] [27.06.1734] [Купчий запис про продаж Іваном Курганцем свого двору Андрієві Григорієву і Данилові Каневському]	344
[№ 169] [01.07.1734] [Запис про затвердження купчого запису від Івана Курганця на продаж двору]	345
[№ 170] [02.10.1740] [Купчий запис про продаж Андрієм Григорієвим і Данилом Каневським купчого запису на свій двір Іванові Левенцеві]	345
[№ 171] [27.02.1702] [Запис про вилучення Миськом Торяником у Семена Коломийченка вкрадених грошей і деяких речей]	346
[№ 172] [16.08.1705] [Запис про повернення боргу Мартином Пилипенком своєму братові, Грицькові]	346

[№ 173] [20.07.1705] [Запис про поруку Михайла Руденка за борги свого брата, Грицька Руденка]	347
[№ 174] [04.04.1706] [Запис про засвідчення списку речей, одержаних у спадок Іваном від його батька, Грицька]	347
[№ 175] [31.07.1700] [Запис про повернення Іваном Малютою своїх речей]	347
[№ 176] [06.10.1700] [Запис про повернення Данилові Кондаченкові кобили його брата, Гаврила]	348
[№ 177] [10.10.1698] [Запис про повернення Іваном, онуком Перехристи, украдених у нього речей]	348
[№ 178] [1750] [Запис про поруку Каленика і Хвеська Запарія за Кирика Степаненка]	348
[№ 179] [29.04.1697] [Запис про заруку між Грицьком Добишом та Іваном Білохвостенком]	349
[№ 180] [01.05.1698] [Запис про заруку між Микитою Бутом і коновалкою замиською]	349
ПОКАЖЧИК ІМЕННИЙ	350
ПОКАЖЧИК ГЕОГРАФІЧНИЙ	503
ПОКАЖЧИК ЮРИДИЧНО-ПРАВОВИХ ДОКУМЕНТІВ	540
СЛОВНИК МАЛОЗРОЗУМЛИХ СЛІВ	545
ЗМІСТ	559

Наукове видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

АКТИ
ПОЛТАВСЬКОГО
ПОЛКОВОГО СУДУ
1683—1750

ЗБІРНИК АКТОВИХ ДОКУМЕНТІВ

КНИГА ДРУГА

Підготувала до видання
Л. А. Москаленко

Відповідальний редактор: Г. В. Воронич

Комп'ютерний набір: *Л. А. Москаленко*

Художній редактор: *Л. М. Чуприна*

Технічний редактор: *І. П. Тарасов*

Комп'ютерна верстка: *Л. А. Москаленко, І. І. Тарасов*

Підписано до друку 01.12.2017. Формат 70x100/16.
Друк офсетний. Папір офсетний. Ум. др. аркушів 35,5.
Гарнітура Times. Наклад 130 прим.

Видавництво ТОВ «КММ»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК №2373